

Українська мова і література в школах України

ЩОМІСЯЧНИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ТА ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ ЖУРНАЛ
№ 11 (151) ЛИСТОПАД 2015

Видається з 1999 року. До січня 2012 р. журнал виходив під назвою «Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах». До січня 2014 р. журнал виходив під назвою «Українська мова й література в сучасній школі»

Внесено до Переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів кандидата і доктора педагогічних наук, затверджено Постановою Президії ВАК України від 22.12.2010 р. № 1 – 05/8

Свідоцтво про державну реєстрацію: серія КВ № 20009 – 9809 Р від 25. 06. 2013 р.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДІВП ВИДАВНИЦТВО «ПЕДАГОГІЧНА ПРЕСА»

Головний редактор – Станіслав Караман, доктор педагогічних наук, професор

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Олександр Авраменко, доцент	Галина Мазоха, доктор філологічних наук, професор
Зінаїда Бакум, доктор педагогічних наук, професор	Любов Мацько, академік НАПН України, професор
Микола Барактян, кандидат педагогічних наук, доцент	Лідія Мамчур, доктор педагогічних наук, доцент
Алла Богуш, академік НАПН України, професор	Людмила Овсієнко, кандидат педагогічних наук, доцент
Олена Бондарева, доктор філологічних наук, професор	Віктор Огнев'юк, академік НАПН України, професор
Анатолій Висоцький, доктор філологічних наук, професор	Сергій Омельчук, доктор педагогічних наук, доцент
Валентина Векшина, учитель-методист	Марія Пентиліук, доктор педагогічних наук, професор
Ніна Голуб, доктор педагогічних наук, професор	Ірина Приліпко, кандидат філологічних наук, доцент
Катерина Городенська, доктор філологічних наук, професор	Володимир Різун, доктор філологічних наук, професор
Олена Горошкіна, доктор педагогічних наук, професор	Олександра Савченко, академік НАПН України, професор
Марія Греб, кандидат філологічних наук, доцент	Василь Нудний, методист
Анатолій Гуляк, доктор філологічних наук, професор	Григорій Семенюк, доктор філологічних наук, професор
Наталія Дика, кандидат педагогічних наук, доцент	Тетяна Симоненко, доктор педагогічних наук, професор
Тамара Донченко, доктор педагогічних наук, професор	Ольга Слоньовська, кандидат педагогічних наук, професор
Лідія Кавун, доктор філологічних наук, професор	Лариса Соловець, кандидат педагогічних наук, доцент
Ольга Колусь, доктор педагогічних наук, професор	Микола Степаненко, доктор філологічних наук, професор
Галина Корицька, кандидат філологічних наук, доцент	Олександр Стишов, доктор філологічних наук, професор
Лідія Корякіна, учитель-методист	Зоя Шевченко, кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Олена Котусенко, головний спеціаліст МОН України
з питань викладання української мови
та літератури і світової літератури	Галина Шелехова, кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Олена Кулик, кандидат педагогічних наук, доцент	Неоніла Шинкарук, заслужений працівник освіти України

АКТУАЛЬНО!

Орієнтовне календарно-тематичне планування уроків з української (рідної) мови.
7 клас

3

НАУКА - ШКОЛІ: МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Василь ЗАДОРЖНИЙ

Морфологія як семантичний чинник

8

Іван ХОМ'ЯК, Юлія ШАБАТІНА

Інноваційні методи навчання української мови у вищій школі

14

НАУКА - ШКОЛІ: ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ РОЗВІДКИ

Олеся ПОНОМАРЕНКО

Історичне значення, пророчий зміст і літературна доля рукописної поетичної збірки «Три літа» Т. Шевченка

18

НАУКОВО-ПРАКТИЧНІ ПОШУКИ ВЧИТЕЛІВ-СЛОВЕСНИКІВ

Юлія ПАЦУК

Майже ВСЕ відносно, або ГРУШКИ на ВЕРБИ

27

КОНСУЛЬТУЄ МОВОЗНАВЕЦЬ

Катерина ГОРОДЕНСЬКА

Українське слово у вимірах сьогодення. Рекомендації з найскладніших уживань та проблемного правопису слів. Продовження.

28

НА ДОПОМОГУ ВЧИТЕЛЮ-СЛОВЕСНИКУ

Наталія ДИКА

Робота з учнями старшої школи над лінгвістичними поняттями під час вивчення словосполучення

31

СУЧАСНА ПОЕЗІЯ

Іван НИЗОВИЙ

Поетична мозаїка

38

МЕТОДИЧНА МАЙСТЕРНЯ СЛОВЕСНИКА

Марія ПАРКУЛАБ

Тільки тим історія належить, хто сьогодні бореться й живе.

100-річчю утворення легіону Українських січових стрільців та пам'яті Небесної сотні присвячується. Урок-проект 8-9 класи

43

Наталія ЦЕКАТУНОВА, Тетяна ЧЕПІГА

Роль птахів в екосистемах, їх значення в житті людини.

Охорона птахів. Українські візерунки поезії В. Голубородька «Українські птахи в українському краєвиді».

Вінарний урок: українська література - біологія, 8 клас

49

СКАРБНИЧКА ЛІНГВІСТИЧНИХ МІНІАТЮР

Олена ГОРОШКІНА, Ольга КАРАМАН,

Наталія МОРДОВЦЕВА, Людмила ПОПОВА

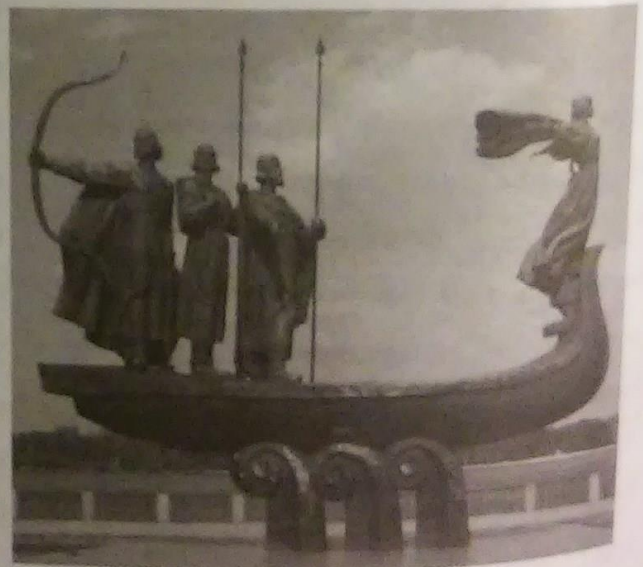
До розділу «Синтаксис і пунктуація»

51

ПРОФІЛЬНЕ НАВЧАННЯ

Алла ОЛІЙНИК

Уживання суфіксів -ів-, -їв- у назвах міст України
Українська мова, 10 клас

59

ПОЗАКЛАСНА РОБОТА

Ірина КАТРУК

«Шануй Вігця твого і матір...»
Літературно-епістолярно-драматична композиція

64

УДК 378.14

РОБОТА З УЧНЯМИ СТАРШОЇ ШКОЛИ НАД ЛІНГВІСТИЧНИМИ ПОНЯТТЯМИ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ

Наталія ДИКА, доцент кафедри української мови Гуманітарного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат педагогічних наук, доцент

У статті висвітлено окремі аспекти роботи над лінгвістичними поняттями під час вивчення словосполучення. Подано систему вправ, спрямовану на формування лінгвістичних понять в учнів старшої школи під час вивчення синтаксису, обґрунтовано етапи вивчення мовних понять під час вивчення словосполучення.

Ключові слова: керування; лінгвістичне поняття; мовна система; прилягання; синтаксис; словосполучення; узгодження.

НАТАЛІЯ ДИКА. РОБОТА С УЧАЩИМИСЯ СТАРШЕЙ ШКОЛЫ НАД ЛИНГВИСТИЧЕСКИМИ ПОНЯТИЯМИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ СЛОВСОЧЕТАНИЯ

В статье освещены некоторые аспекты работы над изучением лингвистических понятий в процессе изучения словосочетания. Представлена система упражнений, направленная на формирование лингвистических понятий в учащихся старшей школы при изучении синтаксиса, обоснованы этапы изучения языковых понятий в процессе изучения словосочетания.

Ключевые слова: лингвистическое понятие; языковая система; примыкание; синтаксис; словосочетание; согласование; управление.

NATALIA DYKA. WORKING WITH STUDENTS HIGH SCHOOL CONCEPT OF LINGUISTIC STUDY DURING WORD COMBINATION

The article discusses the work on the study of linguistic concepts in the study of word combinations. Submitted by a system of exercises aimed at forming a linguistic concepts in the high school students in the study of syntax. Argued stages of studying linguistic concepts in the study of word combinations.

Keywords: contiguity; coordination; language system; linguistic concept; syntax; word combination.

Формування всебічно розвиненої, духовно багатой мовної особистості, спроможної на соціальну адаптацію і репрезентацію власної індивідуальності засобами рідної мови є одним із пріоритетних завдань сучасної лінгводидактики. Провідною стає необхідність у підготовці грамотної людини з належним рівнем лінгвістичної компетентності, що ґрунтується на системі знань про мову, одиниці мови всіх рівнів (фонетичного, лексичного, словотворчого, морфологічного, синтаксичного), які використовуються як будівельний матеріал для породження та розпізнавання висловлювань, а також правил оперування ними. Учні, засвоюючи мовну систему, формують мовленнєві вміння і навички, лінгвістичні поняття, удосконалюють культуру мови і мовлення.

Мета статті полягає у висвітленні окремих аспектів роботи над лінгвістичними поняттями під час вивчення словосполучення.

Робота над лінгвістичними поняттями під час вивчення словосполучення в старшій школі –

складний процес, який передбачає сприймання творчої інформації, словесне відтворення засвоєного та потребує врахування системного характеру мови, розуміння специфічних синтаксичних конструкцій.

Вивчення граматичних одиниць в українському мовознавстві висвітлено в працях І. Арібжанової, І. Вихованця, К. Городенської, В. Горпинича, Н. Гуїванюк, А. Гриценка, П. Дудика, А. Загнітка, Н. Іваницької, М. Кобилянської, А. Мойсієнка, В. Русанівського, М. Степаненка, К. Шульжук та ін.

Мовні поняття розглядали вчені-методисти О. Біляєв, В. Горяний, С. Караман, М. Львов, В. Мельничайко, А. Нікітіна, С. Омельчук, М. Пентилюк, К. Плиско, Г. Шелехова та ін.

Формування лінгвістичних понять під час вивчення словосполучення відбувається через сприймання, розуміння, осмислення, узагальнення, закріплення. Цей процес неможливо уявити як розрізнявальні види діяльності учнів. Адже у сприйманні певною мірою бере участь

і усвідомлення, і запам'ятовування, і систематизація. Як наголошують психолінгвісти, для розумового розвитку учнів важливі не тільки набуття знань, а й самі розумові операції, заходи добре «відпрацьовані» і стійко закріплені, завдяки тому знання набувають динамічності й дієвості [3, 77].

Психологічний аспект у методиці навчання синтаксису виокремлено у дослідженнях І. Ющука, який акцентує увагу на систематичності і послідовності. «Щоб реалізувати ті можливості, які дає рідна мова для правильного формування підсвідомості школяра, потрібно насамперед, щоб мовний матеріал розглядався систематично, у строгій логічній послідовності, у його логічних зв'язках. Знання можуть механічно доплюсуватися в певну систему, у другому випадку знання ляжуть в систему пошуку і легко при потребі відтворяться. Тому перш ніж розглядати якийсь конкретний матеріал, треба визначити його місце в цілісній системі» [6, 42].

Сучасні психолого-педагогічні студії засвідчують, що якість виконання діяльності та її результат значною мірою залежать від потреб і спонукань індивіда, його мотивації, адже саме мотивація викликає спрямовану активність [4, 47]. Тому для досягнення позитивних результатів у процесі формування лінгвістичних понять під час вивчення словосполучення необхідно підтримувати мотивацію учнів. На розвиток внутрішньої мотивації позитивно впливають такі чинники: усвідомлення учнями власної автономії, відчуття старшокласниками власної компетентності, ситуація вільного вибору, внутрішня мотивація учіння і приклад учителя.

Психологи (А. Маркова, А. Орлов) зазначають, що внутрішню мотивацію підсилюють обставини, які підтримують власну впевненість, сприяють, стимулюють навчальну діяльність учнів, надають їм більше свободи і відповідальності; і, навпаки, послаблюють внутрішню мотивацію обставини, що чинять на учнів тиск, створюють ситуацію постійного контролю, не надають інформації про результати й наступні кроки в навчанні [4, 65]. З огляду на це стверджуємо, що когнітивна та емоційна сфера учнів раннього юнацького віку є достатньо сформованою для засвоєння лінгвістичних понять під час вивчення словосполучення. Робота з учнями старшої школи над засвоєнням лінгвістичних понять у процесі вивчення синтаксису має деякі особливості, зумовлені посиленням лінгвістичного аспекту. Ефективність такого навчання певною мірою буде залежати від вироблення в учнів внутрішньої мотивації до навчальної діяльності,

яка пов'язана з засвоєнням лінгвістичних понять, що охоплює п'ять етапів:

- *Перший етап* – демонстрування учням різних мовних явищ, шляхом пошукової роботи, яка спрямована на розпізнання нового лінгвістичного поняття поряд з раніше вивченими.

- *Другий етап* – спостереження та аналіз мовного матеріалу з метою виділення істотних ознак поняття. На цьому етапі учні оволодівають такими розумовими операціями, як аналіз і абстрагування.

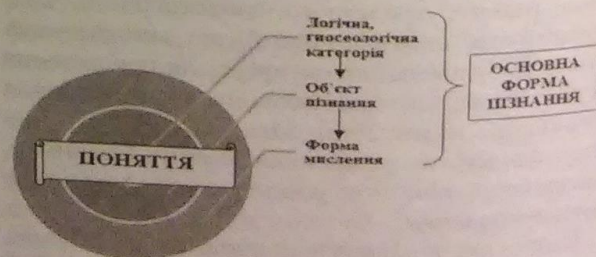
- *Третій етап* – порівняння способом зіставлення і протиставлення виявлених властивостей. Учні опановують операції порівняння і синтезування.

- *Четвертий етап* – абстрагування виявлених властивостей способом закріплення їх у відповідних термінах, усвідомлення формулювання визначення поняття, уточнення сутності ознак і зв'язків між ними.

- *П'ятий етап* – узагальнення поняття шляхом застосування терміна до інших мовних явищ, яким властиві раніше встановлені ознаки.

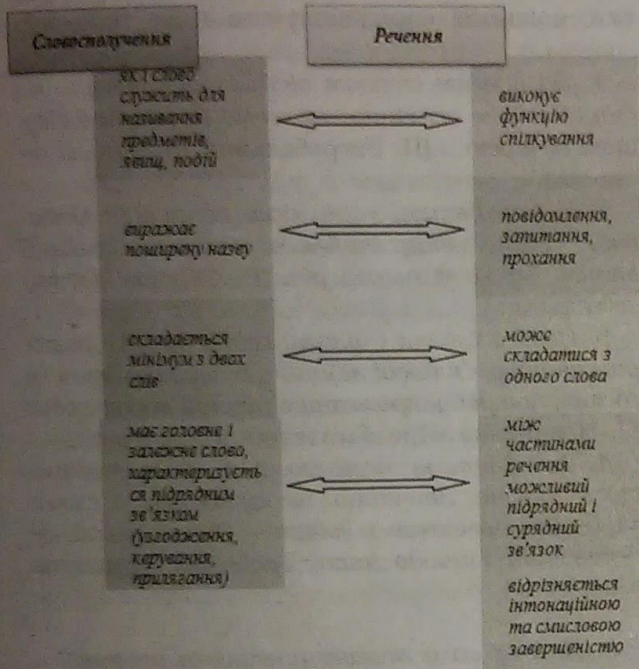
Для забезпечення високого рівня засвоєння учнями лінгвістичних понять потрібно знати не тільки особливості процесу засвоєння, а й способи його здійснення. Залежно від конкретних умов і етапу навчання необхідно обирати найбільш раціональний, методично грамотний шлях формування понять. До найважливіших елементів системи роботи над формуванням лінгвістичних понять у процесі вивчення синтаксису в старшій школі відносимо такі: мотивація навчальної діяльності, шлях упровадження лінгвістичних понять, стимулювання навчального процесу вчителем, реалізація та дозування практичного матеріалу з урахуванням інтелектуальних можливостей кожного учня.

Поняття – думка чи форма мислення, у якій відображаються загальні суттєві та одиничні ознаки предметів та яка становить основу наукових знань. Мислення може відобразитися в різних формах: поняттях, судженнях, умовиводах.

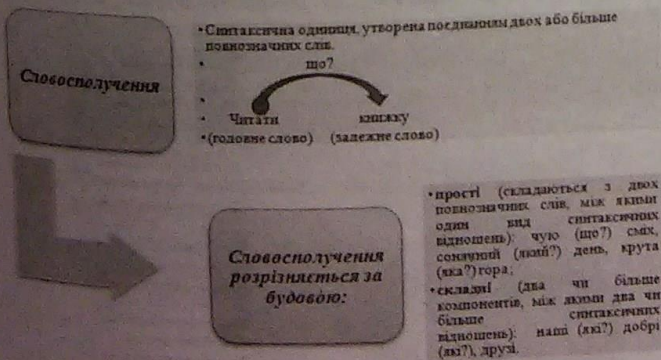
Поняття як основна форма пізнання
Вивчення синтаксису починається зі слово-
сполучення. На етапі вивчення нового матеріалу

учні поглиблюють знання про словосполучення і його будову. Вагомим є питання усвідомлення суті таких основних граматичних понять, як словосполучення і речення. Найчастіше шлях пізнання пролягає від аналізу фактів до узагальнення. Учитель акцентує увагу учнів на особливостях словосполучення і речення:

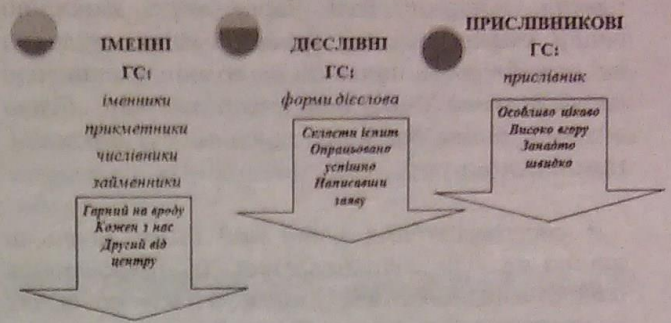

Необхідно виробити в учнів уміння виділяти словосполучення в реченні, аналізувати будову, визначати типи синтаксичного зв'язку у словосполученнях.

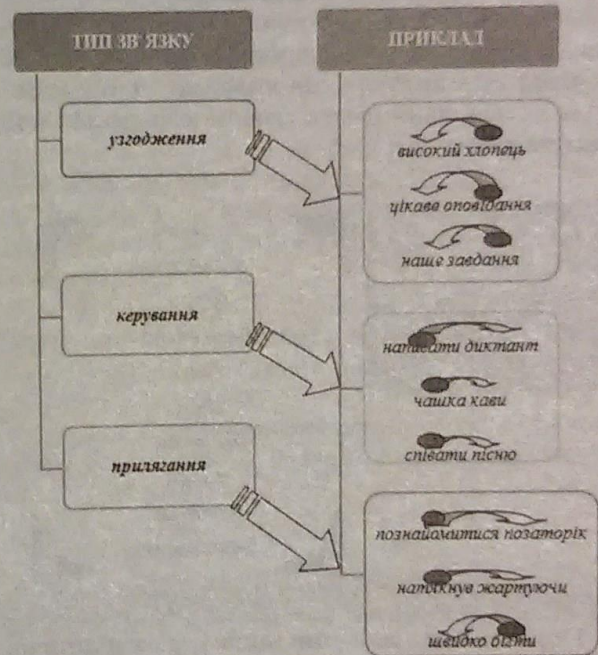
Робота над вивченням словосполучення має бути спрямована на усвідомлення і переосмислення визначення словосполучення, розмежувань лінгвістичних понять: словосполучення, сполучення слів, які є в реченні. Словосполучення має сприйматися учнями як мовна одиниця, що містить такий зміст.

Словосполучення як синтаксична одиниця

Типи словосполучень (за способом вираження головного слова)

Типи синтаксичного зв'язку

Пропонуємо зразки вправ відповідно до згаданих методичних рекомендацій та етапів формування лінгвістичних понять під час вивчення словосполучення:

- демонстрування учням різних мовних явищ шляхом пошуково-вибіркової роботи;

Перший етап

Пояснювальний вибірковий диктант

Запишіть лише словосполучення. Визначте, які з наведених прикладів не є словосполученнями й поясніть чому. Сформулюйте власне правило «До словосполучень не належать» і презентуйте його перед однокласниками.

Ходити енергійно, далеко від мене, посеред двору, буду співати, кожен з нас, хармани

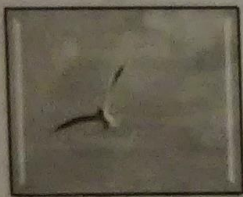
глести, покірний долі, Чорне море, зімкнути віниці, сказав згарячу, другий з кінця, сміливий від народження, троянди чи волошки, втрачені ілюзії, Микола Хвильовий, нехай говорить, більш здібний, бити байдюки, троянці та фракціїці, рухатися вперед.

- спостереження учнів над цими мовними явищами для встановлення їх прикметних ознак, властивостей, взаємозв'язків на основі колективного опрацювання опорної схеми;

Другий етап

Робота з таблицею

Утворіть словосполучення з поданими словами та уведіть їх у невеличкий твір-опис (7 – 10 речень) з теми «Море під крилами чайки». Визначте, яка різниця між словом, словосполученням та реченням.

Височінь
Глибина
Море
Безмежно
Синь
Даль
Вільний
Чайка
Мрії
Безхмарне

Порівняйте свої висновки з таблицею. Пригадайте, що таке слово, словосполучення, речення. Назвіть їх спільні та відмінні риси.

Слово	Словосполучення	Речення
має назву предмет, ознаку, дію	має назву предмет, ознаку, дію	виражає зазначену думку
складається з морфем	складається з головного і залежного слова (але не обов'язково)	має граматичну основу
	розширення словосполучення за допомогою слів: імен, дієслів, прикметників	прости, складні
	уточнюють, крутять, протиставляють	судовий, зарплатний
служить матеріалом для словосполучень і речень	служить будівельним матеріалом для речень	має розриваючі

- порівняння – способом зіставлення і протиставлення виявлених властивостей шляхом дослідження-трансформації;

Третій етап

Знайдіть і замініть у наведених реченнях фразеологізми вільними словосполученнями. Визначте головне та залежне слово, а також тип кожного словосполучення за головним словом.

1. За довгим столом відбувалася вечеря. Не таємна й не остання, можемо назвати її Першою вечерею... (П. Загребельний «З погляду вічності»).
2. – Ось бачиш, – вів далі печатник Остафій. – Нема нічого тайного, котре не стало б явним. Та не в цьому річ. (Р. Федорів «Отчий світильник»).
3. Події в Європі і цілому світі, де вже розгоралося полум'я нової війни, підказували поетам гостру потребу тримати ліричний порох сухим (Л. Новиченко «Про багатство літератури»).
4. Виходить, не допомогло. А я хотів учинити щось подібне. Звичайно, не кулаками, а словами. – Він помовчав і додав: – Отож нехай іде дерев'яний кінь до іншої Трої? (Ю. Мушкетик «Біла тінь»).

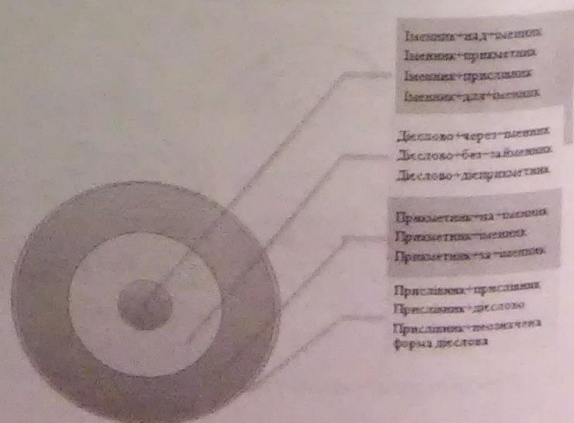
5. Найперша у житті циганська поетеса! Живе, як Гесіод. Труди і дні... і дні... І снились їй вночі забрюхані колеса, кибитки і вогні... вогні... вогні... вогні...

Л. Костенко «Циганська муза»

- абстрагування виявлених властивостей способом закріплення їх у відповідних термінах, застосовуючи творче моделювання;

Четвертий етап

Утворіть словосполучення, які відповідали б поданим схемам таким чином, щоб вони гармонійно вліталися в канву твору з теми: «З думкою про мрію».

• узагальнення поняття шляхом застосування терміна до інших мовних явищ, яким властиві раніше встановлені ознаки **лінгвістична творча робота**.

П'ятий етап

Прочитайте поезію. Випишіть з тексту словосполучення. Визначте у кожному з них тип підрядного зв'язку. Використовуючи виписані словосполучення, напишіть есе на тему: «Мистецтво жити добрими вчинками».

Життя коротке, а мистецтво вічне

Життя коротке, а мистецтво вічне.
Життя коротке, тільки не пусте
Тривання. Наймудріше із мистецтв —
Мистецтво жити вщерт, непересічно

І твердо, без подонства, без естетств.
Ламати вічне, сталє, канонічне,
Усталювати плинне, динамічне,
Миттєве — се твій стиль життя, митець.

Ти — смертний між безсмертними богами.
Поцезнуть вічні ритми, тони, гами,
Та не поглине чорне забуття

Магічну вдачу високосно жити.
А віщі музи раді послужити
Мистецтву швидкоплинного життя.

Іван Світличний

Отже, робота над лінгвістичними поняттями під час вивчення синтаксису має кілька етапів, що зумовлені змістом навчального матеріалу, психологічними чинниками. На кожному з етапів застосовуються вправи, що сприяють виробленню в учнів мовної компетентності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біляєв О. М. Лінгводидактика рідної мови : навчально-методичний посібник / О. М. Біляєв. К. : Генеза, 2005. 180 с.
2. Караман С. О. Сучасні підходи до лінгводидактичної підготовки майбутнього вчителя-словесника / С. О. Караман // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. 2010. — С. 169–176.
3. Леонтьєв А. А. Основы психолінгвистики / А. А. Леонтьев. — М. : Смысл. 1999. 288 с.
4. Маркова А. К. Формирование мотивации учения / А. К. Маркова, Т. А. Матис, А. Б. Орлов. — М. : Просвещение, 1990. — 192 с.
5. Омельчук С. А. Навчання морфології української мови на засадах дослідницького підходу: теорія і практика : [монографія] / С. А. Омельчук. — К. : Генеза, 2014. 368 с.
6. Ющук І. П. Психологічний аспект у методиці викладання рідної мови / І. П. Ющук // Дивослово. 1999. — № 8. С. 42 — 45.

СУЧАСНА ПОЕЗІЯ

ПОЕТИЧНА МОЗАІКА

Іван НИЗОВИЙ (1942 – 2011)

Як же страшно, коли у народу
Мову віднято!
Це означає: віднято свободу,
Руки відтято,
Вкрадено землю, отруєно воду,
Хліб і повітря,
Підлого списа в серце народу
Ветромяно вістря!
Вдвічі ж страшніше, коли у народу
Вирвано згоду
На самоїдство, на знищення роду,
На несвободу!

1988

Відродись, Україно, не лишень хрестами
На могилах козацьких посеред степів,
А й всіма віковими,

В найглибших глибинах,
Пластами,
Що ховають в собі
Незліченність
Народних
Скарбів.
Піднімись, Україно,
Здіймись над світами,
І не тільки світам,
А й собі доведи,
Що не покритка ти,
Уполіджена геть «москалями»
Й байстрюками пропита в нестямнім розгулі
Біди!
Українсья, Україно...

1990